

शोधनिर्देशक
प्रदिपप्रसाद ज्ञवाली
शिक्षण सहायक, त्रि. वि.

रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दुस्रो पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

विश्वेश्वरप्रसाद रिजाल
परीक्षा रोल नं. : ५५००५८
रजि.नं. : २६३७७-९४
शैक्षिक सत्र : २०६५/०६७
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपालगन्ज, बाँके
वि.सं. २०६९

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्जको स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र विश्वेश्वरप्रसाद रिजालले यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन नामक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त मेहनतका साथ तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति- २०६९/१०/१४

ई.सं.- २७/०१/२०१३

शोधनिर्देशक
प्रदिपप्रसाद ज्ञवाली
शिक्षण सहायक, त्रि. वि.
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण विभाग
नेपालगन्ज

स्वीकृति-पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र विश्वेश्वरप्रसाद रिजालद्वारा यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन नामक शोधकार्यलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह उपाधिका निम्ति स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन समिति

.....

प्रदिपप्रसाद ज्ञवाली
शोधनिर्देशक

.....

बाह्य परीक्षक

.....

महानन्द जोशी
विभागीय प्रमुख

मिति- २०६९/१०/२२

ई.सं.- ०४/०२/२०१३

कृतज्ञताज्ञापन

रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली विषय दोस्रो वर्षको दसौँपत्र पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु श्री प्रदिपप्रसाद ज्ञवाली ज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अमूल्य समय दिई सल्लाह, सुझाव, मार्गनिर्देशन तथा परिष्कार परिमार्जन पनि गरिदिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु । गुरुको सहयोगप्रति सदैव ऋणी रहनेछु ।

प्रस्तुत शोधकार्य गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्री महानन्द जोशी ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यसको साथै नेपाली विभागका आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यस शोधकार्यमा आवश्यक सामग्री सङ्कलन र अन्य विभिन्न किसिमले प्रेरणा र प्रोत्साहन दिनु हुने रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथावाचकहरू खोज्न सहयोग गर्ने वीरेन्द्र उच्च मा.वि. बाँफिकोट रुकुमका शिक्षक एवं मावलीदाजु कमप्रसाद देवकोटा अनि वीरेन्द्र उच्च मा.वि. बाँफिकोट रुकुमका प्राचार्य महेश्वर शर्मा, शिक्षकहरू जोखबहादुर सिंह, लालसिं के.सी., बालकृष्ण रिजाल लगायत अन्य मित्रहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलनका क्रममा लोककथाहरू वाचन गरी सहयोग गर्नुहुने कथावाचकहरू र कथावाचनको क्रममा आवश्यक पर्ने टेपरेकर्डर, लिपिबद्ध र कम्प्युटर कार्यमा अथक सहयोग गर्ने श्री दुर्गापति रिजाल र न्यू लुम्बिनी पुस्तक पसल, नेपालगन्जका सञ्चालक सबिन लुईटेलप्रति पूर्ण रूपमा आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा मेरो यस शोधपत्रले भावी शोधार्थीहरूलाई नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन, अनुसन्धान क्रममा भिनो मात्रामा भए पनि सहयोग पुऱ्याउन सक्ने कुरामा विश्वस्त रहेको छु । यस शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि नेपाली शिक्षण विभाग, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्ज समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६९/१०/१२

ई.सं.- २५/०१/२०१३

विश्वेश्वरप्रसाद रिजाल

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षण विभाग

नेपालगन्ज, बाँके

२०६९

विषयसूची

पेज नं.

प्रथम अध्याय

शोधपरिचय

१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधकार्यको औचित्य	६
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	७
१.९ शोधविधि	७
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	८

द्वितीय अध्याय

रुकुम जिल्लाको सामान्य परिचय

२.१ रुकुम जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	९
२.२ भौगोलिक अवस्था	१०
२.२.१ भौगोलिक विभाजन	१०
२.२.२ जलवायु	१२
२.२.३ पर्यटकीय स्थल	१२
२.२.४ प्राकृतिक सम्पदा	१४
२.३ सामाजिक अवस्था	१५
२.३.१ जातजाति	१५
२.३.२ भाषा	१६
२.३.३ जनसङ्ख्या	१६
२.३.४ धर्म	१७
२.३.५ भेषभूषा	१७
२.३.६ चाडपर्व तथा प्रमुख जात्राहरू	१८

२.३.७ धार्मिक स्थल	१८
२.४ शैक्षिक अवस्था	१८
२.५ आर्थिक अवस्था	१९
२.६ निष्कर्ष	२०

तृतीय अध्याय लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोकसाहित्यको पृष्ठभूमि	२२
३.२ लोककथाको परिचय	२५
३.३ लोककथाको परिभाषा	२८
३.४ लोककथाको स्वरूप	३१
३.५ लोककथाका तत्वहरू	३२
३.५.१ लोकतत्व	३२
३.५.२ आख्यानतत्व	३२
३.६ लोककथाका विशेषताहरू	३५
३.६.१ लोकमानसको अभिव्यक्ति	३६
३.६.२ बोधगम्य भाषा	३६
३.६.३ मनोरञ्जनात्मकता	३६
३.६.४ उपदेशात्मकता	३६
३.६.५ रचनाकार अज्ञात हुनु	३७
३.६.६ आदि-अन्त्यमा विशिष्ट कथन	३७
३.६.७ विषयगत विविधता	३७
३.६.८ सामाजिकता	३७
३.६.९ काल्पनिकता	३७
३.६.१० भाग्यवादी प्रवृत्ति	३७
३.६.११ धार्मिक विश्वास	३८
३.६.१२ थरीथरीका सहभागी	३८
३.७ लोककथाको वर्गीकरण	३८
३.७.१ सामाजिक लोककथा	४०
३.७.२ ऐतिहासिक लोककथा	४०
३.७.३ सांस्कृतिक तथा धार्मिक लोककथा	४१

३.७.४ पौराणिक लोककथा	४१
३.७.५ अतिरञ्जित लोककथा	४१
३.७.६ पशुपंछी सम्बन्धी लोककथा	४१
३.७.७ विविध लोककथा	४२
३.८ लोककथा र श्रृजनात्मक/लेख्यकथा	४२
३.९ नेपाली लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन परम्परा	४३
३.९.१ पृष्ठभूमि	४३
३.९.२ नेपाली लोककथाको सङ्कलन परम्परा	४४
३.९.३ नेपाली लोककथाको अध्ययन परम्परा	४६
३.९.४ निष्कर्ष	४९

चतुर्थ अध्याय

रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको परम्परा, सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१ रुकुम जिल्लाको लोकसाहित्यको अवस्था	५१
४.२ रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथा परम्परा	५७
४.२.१ रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाका आधारहरू	५९
४.३ रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाहरू	५९
४.४ रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको वर्गीकरण	९४
४.४.१ सांस्कृतिक-ऐतिहासिक लोककथा	९६
४.४.२ सामाजिक लोककथा	९६
४.४.३ पशुपंछीसम्बन्धी लोककथा	९७
४.४.४ अतिमानवीय लोककथा	९७
४.४.५ फलफूलसम्बन्धी लोककथा	९८
४.४.६ उपदेशात्मक लोककथा	९८
४.४.७ वैज्ञानिक आभाषयुक्त लोककथा	९९
४.४.८ विविध लोककथा	१००
४.४.९ निष्कर्ष	१००

४.५ रुकुम जिल्लाको पश्चिम-उत्तरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथा र तिनीहरूको विश्लेषण	१००
४.५.१ कथानक तथा पात्र	१०१
४.५.२ परिवेश	१११
४.५.३ संवाद	११२
४.५.४ उद्देश्य	११३
४.५.५ भाषा	११४
४.५.६ शैली	११६
४.५.७ निष्कर्ष	११७
पञ्चम परिच्छेद	
उपसंहार	११८

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिशिष्टहरू

संक्षेपीकृत सूची

पृ.	- पृष्ठ
दो.सं.	- दोस्रो संस्करण
ते.सं.	- तेस्रो संस्करण
चौ.सं.	- चौथो संस्करण
पाँ सं.	- पाँचौं संस्करण
छै. सं.	- छैटौं संस्करण
सा.सं.	- सातौं संस्करण
गा.वि.स.	- गाउँ विकास समिति
ने.रा.प्र.प्र.	- नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
पा.वि.के.	- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
त्रि.वि.	- त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ई.सं.	- ईस्वी सम्वत्
सम्पा.	- सम्पादन
डा.	- डाक्टर
नं.	- नम्बर
लि.	- लिमिटेड